

УДК 351.74

І. Ф. Хараберюш

ПОНЯТТЯ І СИСТЕМА СПЕЦІАЛЬНИХ ЗАСОБІВ ЗАХИСТУ

У статті на основі нових концептуальних ідей, пов'язаних з гуманізацією форм і методів роботи правоохоронних органів, розглядається значення спеціальних засобів. Наголошується, що при реалізації громадської безпеки та порядку дії правоохоронних органів повинні відповідати вимогам принципу верховенства права, згідно з яким людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави і його правових інститутів. Підкреслюється, що використання спеціальних засобів сприяє реалізації цього принципу за рахунок створення можливостей уникнення каліцтв і жертв як з боку працівників правоохоронних органів, звичайних громадян, так і серед самих правопорушників. Зазначається, що спеціальні засоби повинні розглядатись як засоби захисту і відокремлюватися від зброї несмертельної дії. Надається визначення спеціальних засобів захисту. Система спеціальних засобів захисту розглядається на основі концептуального положення: спеціальна техніка правоохоронних органів є базовим поняттям і складається з підсистем, які мають свою структуру. Визначено місце спеціальних засобів захисту в системі спеціальної техніки правоохоронних органів. Система спеціальних засобів захисту і галузей цих засобів структуровані з урахуванням призначення спеціальних засобів і тактико-технічних особливостей їх застосування в правоохоронній діяльності.

Ключові слова: спеціальні засоби, захист, концепція, правоохоронна діяльність, система, галузі.

DOI 10.34079/2226-3047-2021-12-22-84-91

Актуальність. В основу сучасної діяльності правоохоронних органів покладено нові концептуальні ідеї, пов'язані з гуманізацією форм і методів роботи. Так, наприклад, у ст. 2 Закону України «Про Національну поліцію» завданнями поліції є надання поліцейських послуг у сферах:

- забезпечення публічної безпеки і порядку;
- охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави;
- протидії злочинності;
- надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги.

Для досягнення зазначених цілей співробітникам правоохоронних органів надано право застосовувати до осіб, які порушують встановлені правові заборони, засоби примусу, що перебувають на озброєнні відповідних органів.

З іншого боку, в сучасних умовах внутрішньополітичної напруженості в українському суспільстві, найбільш актуальним стає забезпечення громадської безпеки та порядку. Особливості реалізації цього забезпечення повинні відповідати вимогам принципу верховенства права – основоположний принцип діяльності правоохоронних органів, згідно з яким людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави і його правових інститутів (Закон України Про національну поліцію, 2015).

Такий підхід держави до забезпечення прав і свобод людини, а також сучасна специфіка роботи правоохоронців, повинні максимально зменшувати небезпеку для життя і здоров'я оточуючих і працівників правоохоронних органів під час виконання ними службових обов'язків і використання засобів примусу. Це повинно створити можливість уникнення каліцтв і жертв як з боку працівників правоохоронних органів, звичайних громадян, так і серед самих правопорушників. Цьому сприяє використання працівниками правоохоронних органів окремого виду спеціальної техніки – спеціальних засобів захисту.

Питання що стосуються поняття та системи спеціальних засобів захисту досі є дискусійними в науковому співтоваристві і вимагають нового осмислення з урахуванням сучасних концепцій забезпечення публічної безпеки та порядку, а також особистої безпеки учасників правоохоронної діяльності.

Аналіз останніх досліджень. Цим питанням в своїх роботах приділяли належну увагу такі вчені як В. М. Баранов, М. В. Багуцький, Ю. В. Гнусов, В. О. Кемпф, О. С. Марченко, А. В. Мовчан, В. В. Молдован, А. Ю. Молянов, Ю. М. Онищенко, В. В. Селіванов та інші. Однак актуальними залишаються питання визначення поняття «спеціальні засоби захисту» та системи цієї дефініції.

Мета статті – визначити місце спеціальних засобів захисту в системі спеціальної техніки правоохоронних органів, з огляду на зміни в законодавстві та включення до складу спеціальних засобів нових зразків техніки, уточнити поняття «спеціальні засоби захисту» і концептуально вирішити проблему з визначенням системи цих засобів.

Основою наших подальших міркувань будуть наступні концептуальні положення:

1. Спеціальна техніка правоохоронних органів є базовим поняттям, що має свою систему, яка складається з підсистем, і структуру (Хараберюш, 2017; Хараберюш, 2019; Хараберюш, 2019а).

2. Спеціальні засоби захисту є підсистемою однією зі складових базового поняття (Хараберюш, 2020).

Крім цього ми повинні враховувати, що діяльність поліції та інших правоохоронних органів здійснюється в тісній співпраці і взаємодії з населенням, територіальними громадами та громадськими об'єднаннями на принципах партнерства і спрямована на задоволення їхніх потреб (Закон України Про національну поліцію, 2015).

Такий підхід, в свою чергу, вимагає переосмислення усталених понять і визначень у системі засобів спеціальної техніки правоохоронних органів взагалі і спеціальних засобів захисту зокрема.

Ми повністю підтримуємо думку, що одним з найбільш надійних способів, що позбавляють від непорозумінь у спілкуванні, дослідженні, полеміці, є визначення предмету дискусії чи дефініція. Незважаючи на те що роль визначень в проясненні і уточненні нашого мислення важлива, вони зустрічаються в обговореннях не так часто, як би хотілося і як цього вимагають потреби ясності проведених досліджень. Тому мета визначення – уточнити зміст використовуваних понять (Молянов, 2014, с. 334).

Розглянемо і проаналізуємо кілька найбільш характерних визначень спеціальних засобів і підходів до позначення їх місця і ролі в правоохоронній системі:

1. У Законі України «Про Національну поліцію» спеціальні засоби розглядаються як поліцейські заходи примусу – це сукупність пристроїв, приладів і предметів, спеціально виготовлених, конструктивно призначених і технічно придатних для захисту людей від ураження різними предметами (у тому числі від зброї), тимчасового (відворотного) ураження людини (правопорушника, супротивника), пригнічення чи обмеження волі людини (психологічної чи фізичної) шляхом здійснення впливу на неї чи предмети, що її оточують, з чітким регулюванням підстав і правил застосування таких

засобів та службових тварин (Закон України Про національну поліцію, 2015). Це, на нашу думку, усічене визначення спеціальних засобів, яке не повністю розкриває їх призначення виходячи з принципів діяльності правоохоронних органів.

2. Н. В. Багуцький спеціальні засоби визначає як технічні пристрої і пристосування, тварини, хімічні речовини, допущені для використання в установленому державою порядку і застосовуються співробітниками поліції відповідно до законодавства з метою примусового силового впливу на правопорушників і на матеріальні об'єкти для припинення протиправних дій у сфері охорони громадського порядку, а також застосовуються для припинення, виявлення, розкриття злочинів (Багуцький, 2018, с. 36). В даному визначенні спеціальні засоби також розглядаються як засоби примусу, що не відповідає їх призначенню, і автором не враховані інші суб'єкти правоохоронної діяльності, які застосовують ці засоби.

3. А. Ю. Молянов вважає, що спеціальні засоби – це технічні засоби, речовини і службові тварини, що знаходяться на озброєнні поліції і внутрішніх військ і застосовуються ними у випадках і порядку, передбачених законодавством, які призначені для нелетальної дії на людину без нанесення шкоди його здоров'ю, а також для фізичного впливу на матеріальні об'єкти (Молянов, 2014, с. 339). Автор обмежується, як і в попередніх випадках, лише завданням спеціальних засобів для примусового впливу на правопорушників та матеріальні об'єкти, не враховуючи їх захисної функції.

4. В. О. Войтенко, І. П. Данилов, С. С. Миронов під спеціальними засобами розуміють передбачену відповідними законодавчими та відомчими нормативними актами сукупність пристроїв, пристосувань, а також прийомів, способів примусово-силового впливу на правопорушників, призначених для припинення їх протиправних дій в сфері охорони громадського порядку та боротьби зі злочинністю та забезпечують позбавлення осіб, проти яких вони застосовуються, здатності здійснювати активні дії (Войтенко, Данилов та Миронов, 1995, с. 7). Автори підійшли ширше до розгляду ролі і місця спеціальних засобів у правоохоронній діяльності, але також відводять їм роль тільки засобів примусового впливу, що обмежує реальне призначення спеціальних засобів.

5. Т. І. Шапочка розглядає спеціальні засоби, які знаходяться на озброєнні поліції, як зброю несмертельної дії, що застосовується для припинення правопорушень з мінімальним заподіянням шкоди здоров'ю правопорушника (Шапочка, 2018, с. 122). В даному випадку ми солідарні з авторами, які вважають неможливим проводити аналогію між спеціальними засобами і зброєю несмертельної дії, що призводить до термінологічної плутанини (Молянов, 2015, с. 165–166).

Для усунення такої плутанини необхідно термін «спеціальні засоби захисту» використовувати для спеціальних засобів, що застосовуються правоохоронними органами та громадськими формуваннями, які виконують правоохоронні функції, а термін «зброю несмертельної дії» – для позначення відповідних засобів активного впливу, що застосовуються збройними силами. Це також повинно знайти своє відображення в законодавчих актах.

Ми вважаємо, що спеціальні засоби захисту – це комплекс технічних засобів, речовин і відповідних прийомів і правил їх застосування правоохоронними органами та громадськими формуваннями, які виконують правоохоронні функції, визначених законом, і призначених для забезпечення захисту цивільного населення, матеріальних об'єктів від протиправних дій, а також співробітників правоохоронних органів, що виконують свої функціональні обов'язки щодо протидії правопорушенням, забезпечення громадської безпеки та порядку.

Повертаючись до концептуальних положень, зазначених нами вище, можемо констатувати, що систему спеціальної техніки правоохоронних органів складають елементи, що включають загальні положення і галузі спеціальної техніки правоохоронних органів. Загальні положення визначають основні поняття, систему, принципи використання, завдання спеціальної техніки, загальні характеристики засобів спеціальної техніки, прийомів і способів їх застосування, правову регламентацію при вирішенні завдань правоохоронної діяльності.

Галузі спеціальної техніки правоохоронних органів складаються з основних напрямків її використання у правоохоронній діяльності. За напрямками використання вони можуть розглядатися щодо слідчої діяльності – криміналістична техніка, оперативно-розшукової діяльності – оперативна техніка, адміністративно-управлінської діяльності – організаційна техніка.

У свою чергу організаційна техніка має свою систему, галузі якої складаються з основних напрямків її використання в адміністративній діяльності, а саме: управління діяльністю правоохоронних органів здійснює техніка управління, охорону і забезпечення громадської безпеки – техніка безпеки, охорону власності – охоронна техніка.

До техніки безпеки ми відносимо: *спеціальні засоби захисту*, засоби фіксації та спостереження, засоби пошуку (Хараберюш, 2019а, с. 32-40), засоби контролю безпеки дорожнього руху (Керницький та ін., 2010, с. 244–346).

Визначивши місце спеціальних засобів захисту в системі спеціальної техніки правоохоронних органів, ми можемо сконцентрувати свою увагу на системі цих засобів.

Якщо звернутись до недавньої історії, то можемо згадати, що до прийняття в Україні Закону «Про Національну поліцію» концептуально система спеціальних засобів захисту формувалася за критерієм «призначення спеціальних засобів»: засоби активної оборони, засоби індивідуального захисту, засоби забезпечення спеціальних операцій, пристрої для відкриття приміщень, захоплених правопорушниками (Хараберюш, 2013, с. 33; Мовчан, А. та Мовчан, М., 2016, с. 228–229).

З прийняттям Закону України «Про Національну поліцію» змінився перелік типів спеціальних засобів, які можуть використовуватися поліцейськими (і працівниками інших правоохоронних органів) для виконання своїх повноважень, а саме:

- 1) гумові та пластикові кийки;
- 2) електрошокові пристрої контактної та контактної-дистанційної дії;
- 3) засоби обмеження рухомості (кайданки, сітки для зв'язування тощо);
- 4) засоби, споряджені речовинами сльозогінної та дратівної дії;
- 5) засоби примусової зупинки транспорту;
- 6) спеціальні маркувальні та фарбувальні засоби;
- 7) службові собаки та службові коні;
- 8) пристрої, гранати та боєприпаси світлозвукової дії;
- 9) засоби акустичного та мікрохвильового впливу;
- 10) пристрої, гранати, боєприпаси та малогабаритні підривні пристрої для руйнування перешкод і примусового відчинення приміщень;
- 11) пристрої для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії;
- 12) засоби, споряджені безпечними димоутворюючими препаратами;
- 13) водомети, бронемашини та інші спеціальні транспортні засоби (Закон України Про національну поліцію, 2015).

Проаналізувавши цей перелік, ми вважаємо, що загальний підхід до структурування системи можна залишити колишнім, провівши її невелику модернізацію

з урахуванням включення до складу спеціальних засобів нових пристроїв і виробів. Система спеціальних засобів захисту, після врахування особливостей застосування кожного засобу, виглядає так:

1. Спеціальні засоби активної оборони:
  - засоби, оснащені речовинами сльозогінної та дратівної дії і призначені для відстрілу патронів, споряджені гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії;
  - гумові і пластикові палиці;
  - засоби обмеження рухомості;
  - електрошокові пристрої контактної і контактної-дистанційної дії.
2. Спеціальні засоби індивідуального захисту:
  - засоби захисту голови;
  - засоби захисту тулуба;
  - протиударні і броньові щити;
  - додаткові засоби індивідуального захисту: засоби захисту кінцівок; захисні рукавички і взуття; засоби захисту очей; захисні комплекти.
3. Спеціальні засоби забезпечення спеціальних операцій в тому числі підривні пристрої:
  - засоби, оснащені речовинами сльозогінної та дратівної дії підвищеної потужності і безпечними димоутворюючими препаратами;
  - засоби примусової зупинки транспорту;
  - пристрої, гранати та боєприпаси світлозвучової дії;
  - засоби акустичного і мікрохвильового впливу;
  - пристрої, гранати, боєприпаси та малогабаритні підривні пристрої для руйнування перешкод і примусового відчинення приміщень;
  - пристрої для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії;
  - водомети, бронемашини та інші спеціальні транспортні засоби.
4. Спеціальні маркувальні і фарбувальні засоби.
5. Службові тварини: собаки, коні.

Спеціальні засоби, що входять в кожну групу також мають свою систему, що складається з конкретних виробів, які мають певне призначення, технічні характеристики і особливості застосування.

Висновки. Підводячи підсумок можемо констатувати, що спеціальні засоби захисту мають своє певне місце в системі засобів спеціальної техніки правоохоронних органів і можуть використовуватися різними службами при виконанні своїх повноважень, якщо це пов'язано з ризиком для життя і здоров'я.

Система спеціальних засобів захисту і галузей цих засобів структуровані з урахуванням призначення спеціальних засобів і тактико-технічних особливостей їх застосування в правоохоронній діяльності.

У своїх розмірковуваннях і висновках ми не претендуємо на істину в останній інстанції, а тільки лише представляємо своє бачення цієї проблеми.

Бібліографічний список

- Багуцький, Н. В., 2018. К вопросу об определении понятий физической силы, специальных средств и огнестрельного оружия, применяемых сотрудниками полиции. *Актуальные научные исследования в современном мире*, 5(61), с. 34–38. Переяслав-Хмельницький.
- Войтенко, В. А., Данилов, И. П. та Миронов, С. С., 1995. *Правовые и организационно-тактические основы применения специальных средств: Учебное пособие*. М.: ВНИИ МВД России.

- Закон України Про Національну поліцію № 580-VIII, 2015. *Верховна Рада України*. [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>>
- Керницький, І. С., Щур, Б. В., Хараберюш І. Ф. та ін., 2010. *Спеціальна техніка: підручник*. В: І. С. Керницький (ред.). Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ.
- Мовчан, А. В. та Мовчан, М. А., 2016. Отдельные аспекты классификации специальных средств обеспечения общественного порядка. *Вестник Академии МВД Республики Беларусь*, 2(32), с. 227–231. Минск: «Академия Министерства внутренних дел Республики Беларусь».
- Молянов, А. Ю., 2014. Специальные средства полиции России: к вопросу об определении понятия: административно-правовой аспект. *Административное и муниципальное право*. (4), с. 333–350. DOI: <<https://doi.org/10.7256/1999-2807.2014.4.11368>>.
- Молянов, А. Ю., 2015. Международно-правовые аспекты применения специальных средств. *Полицейское право*, 2(86), с. 161–167. [онлайн] DOI: <<https://doi.org/10.7256/1999-2807.2015.2.12900>>.
- Хараберюш, І. Ф., 2013. *Спеціальна техніка в органах внутрішніх справ: навчальний посібник*. Донецьк: ДЮІ МВС України.
- Хараберюш, І. Ф., 2017. *Спеціальна техніка в правоохоронній діяльності: навчальний посібник*. Маріуполь: МарДУ.
- Хараберюш, І. Ф., 2019. Спеціальна техніка правоохоронних органів як міждисциплінарна категорія юридичної науки. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*, 1(19), с. 1–25. [онлайн] Доступно: <<https://lj.oa.edu.ua/articles/2019/n1/19hifkyn.pdf>>
- Хараберюш, І. Ф., 2019а. Спеціальна техніка правоохоронних органів: поняття та система. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право*, 17, с. 32–40. Маріуполь: МДУ.
- Хараберюш, І. Ф., 2020. Спеціальна техніка в адміністративній діяльності правоохоронних органів. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право* [онлайн], 19, с. 42–51. Маріуполь: МДУ. DOI: <https://doi.org/10.34079/2226-3047-2020-10-19-42-51>.
- Шапочка, Т. І., 2018. Спеціальні засоби нелетальної дії: тенденції та перспективи. *Сучасна спеціальна техніка*, 2(53), с. 120–124.

References

- Bagutskiy, N. V., 2018. K voprosu ob opredelenii ponyatiy fizicheskoy silyi, spetsialnyih sredstv i ognestrel'nogo oruzhiya, primenyaemyih sotrudnikami politsii [On the issue of defining the concepts of physical force, special means and firearms used by police officers]. *Aktualnyie nauchnyie issledovaniya v sovremennom mirie*. 5(61). p. 34–38 (in Russian).
- Kernytskyi, I. S., Shchur, B. V., Kharaberiush, I. F., Movchan, A. V., Slyzhuk, V. M. ta in., 2010. *Spetsialna tekhnika: pidruchnyk [Special technique: textbook]*. In: I. S. Kernytskyi (red.). Lviv: Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav (in Ukrainian).
- Kharaberiush, I. F., 2013. *Spetsialna tekhnika v orhanakh vnutrishnikh sprav: navchalnyi posibnyk [Special equipment in internal affairs bodies: a study guide]*. Donetsk: DIuI MVS Ukrainy (in Ukrainian).
- Kharaberiush, I. F., 2017. *Spetsialna tekhnika v pravookhoronni diialnosti: navchalnyi posibnyk [Special equipment in law enforcement activities: a study guide]*. Mariupol: MarDU (in Ukrainian).

- Kharaberiush, I. F., 2019. Spetsialna tekhnika pravookhoronnykh orhaniv yak mizhdystsyplinarna katehoriia yurydychnoi nauky [Special technique of law enforcement agencies as an interdisciplinary category of legal science]. *Chasopys Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriiia «Pravo»*, 1(19). p. 1–25. [online]. Available at: <<https://lj.oa.edu.ua/articles/2019/n1/19hifkyn.pdf>> (in Ukrainian).
- Kharaberiush, I. F., 2019a. Spetsialna tekhnika pravookhoronnykh orhaniv: poniattia ta systema [Special equipment of law enforcement agencies: concept and system]. *Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Seriiia : Pravo*, 17, p. 32–40. Mariupol : MDU (in Ukrainian).
- Kharaberiush, I. F., 2020. Spetsialna tekhnika v administratyvni diialnosti pravookhoronnykh orhaniv [Special equipment in the administrative activity of law enforcement agencies]. *Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Seriiia : Pravo*, 19, p. 42–51. Mariupol : MDU [online]. DOI: <https://doi.org/10.34079/2226-3047-2020-10-19-42-51> (in Ukrainian).
- Molyanov, A. Yu., 2014. Spetsialnyie sredstva politzii Rossii: k voprosu ob opredelenii ponyatiya: administrativno-pravovoy aspect [Special means of the police of Russia: to the question of the definition of the concept: administrative and legal aspect]. *Administrativnoe i munitsipalnoe parvo* [online], 4, p. 333–350. DOI: <https://doi.org/10.7256/1999-2807.2014.4.11368> (in Russian).
- Molyanov, A. Yu., 2015. Mezhdunarodno-pravovyye aspektyi primeneniya spetsialnyih sredstv [International legal aspects of the use of special means]. *Politseyskoe parvo* [online]. 2(86). p. 161–167. DOI : <https://doi.org/10.7256/1999-2807.2015.2.12900> (in Russian).
- Movchan, A. V., Movchan, M. A., 2016. Otdelnyie aspektyi klassifikatsii spetsialnyih sredstv obespecheniya obschestvennogo poriadka [Certain aspects of the classification of special means of ensuring public order]. *Vestnik Akademii MVD Respubliki Belarus*, 2(32), p. 227–231 (in Ukrainian).
- Shapochka, T. I., 2018. Spetsialni zasoby neletalnoi dii: tendentsii ta perspektyvy [Special means of non-lethal action: trends and perspectives]. *Suchasna spetsialna tekhnika*, 2(53), p. 120–124 (in Russian).
- Voytenko, V. A., Danilov, I. P. & Mironov, S. S., 1995. *Pravovyye i organizatsionno-takticheskie osnovy primeneniya spetsialnyih sredstv: Uchebnoe posobie [Legal and organizational-tactical bases for the use of special means: Textbook]*. M.: VNII MVD Rossii (in Russian).
- Zakon Ukrainy Pro Natsionalnu politsiuu № 580-VIII [Law of Ukraine On the National Police № 580-VIII], 2015. *Verkhovna Rada Ukrainy* [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>> (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 19.10.2021.

I. F. Haraberiush

THE CONCEPT AND SYSTEM OF SPECIAL MEANS USED IN LAW ENFORCEMENT

The article examines the importance of special tools on the basis of new conceptual ideas related to the humanization of forms and methods of law enforcement. It is emphasized that in the implementation of public safety and the order of law enforcement agencies must meet the requirements of the rule of law, according to which man, his rights and freedoms are recognized

as the highest values and determine the content and direction of the state and its legal institutions. It is emphasized that the use of special means contributes to the implementation of this principle by creating opportunities to avoid injuries and casualties both by law enforcement officers, ordinary citizens, and among the offenders themselves. It is stated that special means should be considered as means of protection and separated from non-lethal weapons. The definition of special means of protection is given. The system of special means of protection is considered on the basis of a conceptual position: special equipment of law enforcement agencies is a basic concept and consists of subsystems that have their own structure. The place of special means of protection in the system of special equipment of law enforcement agencies is determined. The system of special means of protection and branches of these means are structured taking into account purpose of special means and tactical and technical features of their application in law enforcement activity.

Key words: *special means, protection, concept, law enforcement activity, system, branches.*